

М. І. Степаненко,
д-р філол. наук
УДК 821.161.2: 82.92

Чорнобиль в аксіологічній парадигмі щоденникового дискурсу Олеса Гончара

...Щоденники О. Гончара – нерв доби, який
чуттєво реагував на сучасний йому світ.
Віталій Абліцов

Статтю присвячено аналізу чорнобильського дискурсу як окремого самодостатнього типу щоденникового тексту з властивим йому набором диференційних рис. Схарактеризовано зокрема спектр семантичних асоціацій світоглядно-ментального знака «Чорнобиль» з властивою йому наскрізною негативною аксіологією, які представлені на рівні діарійної творчості Олеса Гончара конкретною парадигмою з таким компонентним складом: «Чорнобиль – конкретні дати», «Чорнобиль – аварія», «Чорнобиль – зона», «Чорнобиль – Божа кара», «Чорнобиль – радіація», «Чорнобиль – природа», «Чорнобиль – Україна».

Ключові слова: щоденниковий дискурс Олеса Гончара, концептосфера Чорнобиль, чорнобильський дискурс, семантичні асоціації, конкретні контекстні варіанти семантичних асоціацій.

До таких українських символів, як тихії води, яснії зорі, батьківська хата, материнська пісня, святий хліб, вишитий рушник, дивовижна писанка, червона калина, струнка тополя, зажурена верба, могутній дуб, духмяні чорнобривці, хрещатий барвінок, журавель, ластівка, лелека, віднедавна долучився символ Чорнобиль із широким спектром специфічних його репрезентативних якостей – мертве місто, атомна станція, техногенна катастрофа, четвертий енергоблок, зона відчуження, підвищена радіація, радіація цинізму й ін. У щоденниковому дискурсі Олеса Гончара він утворює особливий світоглядно-ментальний знак із наскрізною негативною аксіологією. Діарійні нотатки дають змогу простежити, як у сучасне мовомислення входила концептосфера Чорнобиль. Олесь Терентійович досить чітко зафіксував через контексти, що становлять собою «різні типи свідомості – побутової, художньої... наукової» [1, с. 3], розширення номінативного поля Чорнобиль під дією інтра- й екстралінгвальних чинників. Вивченню механізму інтегрування цих чинників на конкретному текстовому масиві – щоденники Олеса Гончара – присвячено пропонувану наукову розвідку.

Із самого початку наголосимо на тому, що до введення в експлуатацію першого блока Чорнобильської атомної станції за лексемою Чорнобиль було закріплено одну номінацію – «місто», яку супроводжувала дефініційна характеристика – «розташоване в Іванківському районі Київської області, перша згадка про яке датована 1193 роком». «Ще кілька днів, – покличемося

на щоденниковий запис від 1 травня 1986 року, – про це польське містечко ніхто не знав, за раз про нього як про щось зловісне гомонить уся планета. Як про зловісний знак того, що буде, може бути для всіх» [2, с. 91]. (Надалі вказуватимемо в дужках дату щоденникового запису). Негативно конотована сема «зловісний знак», обійшовши стадію семасіологічної еволюції, зайняла ядерну позицію в похідному значенні слова Чорнобиль. Важливо вирізнити й те, що після 26 квітня 1986 р. в українській літературі з'явився особливий різновид дискурсу – чорнобильський, для якого характерними є такі диференційні риси: а) виразна суспільно-громадська спрямованість творів; б) наскрізна негативна аксіологія; в) асоціативно-семантична підпорядкованість єдиному образіві-константі (архісемі) – Чорнобиль; г) специфічний словник» [3, с. 13]. З огляду на письменницький досвід Олеса Терентійовича маємо всі підстави вичленовувати у складі чорнобильського дискурсу поряд із прозовим та поетичним щоденниковий його різновид.

Гончар передбачав чорнобильський зловісний знак, тобто техногенну катастрофу, за 8 літ до того, як вона сталася. 16 серпня 1978 р. він оглянув будівництво атомної станції й подав такий її мовотип, наповнений звуковими, слуховими й одоративними образами: «...ревище. Гуркіт самоскидів, гори бетонних брил, пилюка, чад... Людей не видно за технікою. А вона потужна й сліпа... Поки що враження хаосу». Того самого дня з'явився пророчий висновок: відбувається величезне руйнування доквілля,

атомна «здатна строщити все». Ці відвідини й інші екологічні лиха, які чинилися довкруги й навіть мали благословіння від влади, знайшли відображення в новелі «Чорний Яр», опублікованій за кілька місяців до Чорнобильської катастрофи. Її сюжетом стала куренівська стихія, яка в лічені хвилини позносила, зчесала, водою змила садки, укрила мулом, незрушною грязюкою вулиці, будинки, перетворила в безмовний, посірілий, мов та Помпея, куточок Київщини. Про причини написання новели дізнаємося з першої після горезвісного 26 квітня 1986 р. діарійної нотатки: «З приводу «Чорного Яру», виявляється, було висловлено дуже гостре невдоволення: навіщо, мовляв, авторові треба було нагадувати давно забуле? А для того й треба було, щоб щось подібне не повторилось» (29. 04. 1986).

Стосовно найважливішої ідіостильової ознаки чорнобильського щоденникового дискурсу Олесь Гончара, то вона полягає в тому, що митець представив Чорнобиль, з одного боку, як реальне, а з іншого – як духовне явище з усіма його негативними наслідками. Починаючи з 29 квітня 1986 року, Олесь Терентійович бере на себе роль хронікера, майстерно виписує документальний, творчо-мистецький образ Чорнобиля. Він оперує добутими з усіх можливих на той час джерел фактами різного ступеня достовірності, висловлює власні міркування з приводу причин аварії, шляхів виходу із ситуації, що склалася, удається до обарвленого художністю побутового й наукового досвіду осмислення впливу катастрофи на окрему людину, націю, природу, цивілізацію загалом 164 нотатки, остання з яких з'явилася за півроку до відходу у вічність автора, яскраво заманіфестують складний, подеколи аж до неймовірності, перебіг подій, пов'язаних із Чорнобильською катастрофою. Простежено цікаву закономірність: записи 1986–1987 рр. перенасичені емоціями, вони за своєю суттю поліфункціональні в плані інформативної наповнюваності мовної структури. У нотатках, що з'явилися через два-три роки після аварії, негативна аксіологія не зникає, спадає лише експресивна напруга, починає домінувати раціо. Вони базуються на вагомих аргументах, з-поміж яких глибоко вмотивовані авторські розмірковування. Змінюється, зрозуміло, і модальна тональність діарійного тексту: вставні компоненти на зразок кажуть, розповідають, частки на взірць нібито подибуються зрідка, тобто дискурс віддзеркалює об'єктивні фрагменти дійсності, прямо чи опосередковано пов'язані з чорнобильською катастрофою.

Художнім прийомом, який майстерно використовує Олесь Гончар для повного і правдивого розкриття реальної й духовної «чорнобильської

Хіросіми» (29. 04. 1986), є асоціативно-образне зіставлення, або контраст. До речі, цей прийом був в активному обігу інших майстрів художнього та художньо-публіцистичного слова, які висвітлювали проблему Чорнобильської трагедії (Л. Вишеславський, І. Гнатюк, І. Драч, С. Йовенко, Л. Костенко, Б. Олійник, М. Руденко, Ю. Щербак, В. Яворівський та ін.). Найпродуктивніший тип становить така його опозиційна модель, як «влада, що приховувала від людей суть і масштаби трагедії... // чорнобильська трагедія», напр.: «Тисячі автобусів погнали до місця катастрофи, не постачивши спецодягом водіїв та лікарів, і вони теж вертаються опромінені. Десятки тисяч людей уже евакуйовано... Посилена радіація зареєстровано в Києві і далеко від нього // ...а по радіо ще ні слова інформації – бодрячеська музика та веселенькі пісні» (29. 04. 1986); «На Хрещатику парад, бадьорі виклики гасел, всі вдають, ніби нічого й не сталося... // А команди людей у скафандрах, схожих на марсіян, заносять і заносять до лікарень потерпілих» (01. 05. 1986).

Макротему катастрофи в реальному й духовному вимірі виразно розкриває й інша опозиція – «Великдень // чорнобильська трагедія». Подію Воскресіння Господа нашого Ісуса Христа подано в щоденниках як «найбільше з чудес історії», «повернення до життя того, хто був позбавлений його на Голгофі» (03. 06. 1991), «світлий день» (04. 05. 1980). Великодню 1986 р., який затьмарив вибух на Чорнобильській атомній станції, протиставлені такі контекстні варіанти: «...інформації, власне, ніякої, люди живляться чутками; в місті Прип'яті, звідки населення евакуйовано, нібито орудують озброєні банди мародерів. Що там, на місці катастрофи, ніхто до пуття не знає. Кажуть, зачепило й ще один реактор» (04. 05. 1986); «навкруги гнітючість!» (04. 05. 1986). Через три роки в щоденниках з'явилася ще одна контрастивна замальовка, до якої проситься назва «Туга за молодістю». Письменник сумує, що не почує вже ніколи великодніх дзвонів у своїй Сухій, що його не зігріє бабусина посмішка, що не збере він у зоряні вечори на ще одній своїй батьківщині – дніпропетровській – великої родини. Та всю цю журу, запевняє Олесь Терентійович, не порівняти з Чорнобилем, який усіх і все нещадно нищить. Пригнічений настрої репрезентує контекстний варіант «Великоднього для всіх би, для всіх... // кругом Чорнобиль, Чорнобиль» (29. 04. 1989). Лексема Великдень розширює в щоденниках свій значеннєво-аксіологічний обсяг, оскільки поряд із закріпленим за нею сакральним змістом експліцитно актуалізує семи «добро», «спокій», «мир», «благополуччя», «відсутність небезпеки» тощо.

Найрельєфніше відтворено аналізований художній прийом у нотатці від 24 квітня 1992 р.: «Найсвітліший день Воскресіння Хрестового, наш український Великдень... // у цьому році припав на день найтрагічніший – шостий рік Чорнобильської катастрофи. Тому і єднаються в душі почуття суперечливі. Все ясніше стає, що // Чорнобиль – горе всевітнє, нічого подібного за масштабами не знала історія людства... // А образ Воскреслого наближає нас до небес». Важливо наголосити, що розглядувана модель контрастивності сповнена авторської негативної оцінки, яку реалізують негативно (горе всевітнє) і позитивно (небеса) конотовані експресивні, епітетизація прикметниками найсвітліший і найтрагічніший, суперечливий, контекстна антонімізація український Великдень // Чорнобильська катастрофа (Чорнобиль, горе всевітнє).

У щоденниках Олеся Гончара, як і в поетичному, прозовому, публіцистичному дискурсі багатьох його колег по перу, «наслідком осмислення образу Чорнобиля стає різновекторність стимульованих ним асоціацій та строкатість ... словника» [4, с. 46–47]. Стрижневою номінацією для цих асоціацій є топонім Чорнобиль, що корелює з апелятивом чорнобиль (полин) – «багаторічна трав'яниста рослина з чорнувато-бурим стеблом, різновид полину» [5, с. 356]. Про місто Чорнобиль згадано в двох нотатках: від 29. 04. 1986 р. («Місто охоплене тривокою...») і 01. 05. 1986 р. («...Ще кілька днів про поліське містечко ніхто не знав...»). Позамовні чинники – маніфестанти найбільшої техногенної катастрофи ХХ ст. – спричинили появу в діарійному дискурсі Гончара широкого спектра семантичних асоціацій, представлених конкретними контекстними варіантами:

1. Чорнобиль конкретні дати. У щоденниках сумнозвісну чорнобильську подію прив'язано до конкретних дат, які набули нового способу вербалізації у вигляді розгорнутих перифраз із негативним аксіологічним змістом. 26 квітня 1986 і наступних років письменник називає найтрагічнішим днем (26. 04. 1992), чорною Чорнобильською датою (26. 04. 1994), причому не тільки України, де сталася біда, а всього людства, а 1986 р. – «роком активного зла» (30. 12. 1986). Принагідно зауважимо, що перифрастичне датування є однією з важливих ознак щоденникового мовостилю Гончара. Так, 9 березня і 22 травня поіменовано «Тарасовим днем» (09. 03. 1981, 09. 03. 1982, 09. 03. 1993, 09. 03. 1984, 09. 03. 1995; 22. 05. 1971, 22. 05. 1974, 22. 05. 1989), «Шевченковим днем» (23. 05. 1975), 9 травня – «одним із ... найдорожчих свят» (09. 05. 1976), «другим Великоднем! Солдатським» (09. 05. 1994), 6 серпня – «днем Хіросіми» (06. 08. 1989), 19 серпня 1991 р. – «чорним днем

історії» (19. 08. 1991), 24 серпня 1991 р. – «днем історичним» (24. 08. 1991), 1 грудня 1991 – «святим днем» (29. 11. 1991), 16 липня 1991 – «святим Суверенності України» (16. 07. 1991), а 1932 р. – «голодним роком» (05. 06. 1963). Олень Гончар – майстер описових назв на позначення точного часу. Основним будівельним матеріалом для темпоральних перифраз є епітети, роль яких найчастіше виконують відносні або якісні прикметники.

2. Чорнобиль – історія. Олень Гончар пропонує вирізняти в історії людства, історії колишнього Союзу РСР, давній і новітній історії України чорнобильський період. За його версією, Чорнобиль – «...початок нової ери», тобто в періодизаційній схемі життя людства, крім кам'яного, залізного й інших віків, слід виділяти вік чорнобильський (12. 02. 1988). Митець з непевністю говорить про існування омріяного золотого віку: «Чи він був уже? Може, золотим віком була еллінська доба? Чи, може, європейське Відродження?» (Там само). З чорнобильською ерою йому все зрозуміло – це ера в нікуди. У нотатці, що з'явилася на п'ятий день після страшного лиха, Олень Терентійович використовує образні, негативно марковані номінації початок кінця або прелюдія кінець-свіття (1. 05. 1986). Без будь-яких есхатологічних коментарів навіть не зануреному в проблеми дискурсу реципієнтові зрозуміло, про що йдеться: розбуханий атом не можуть упокорити найбільші світила сучасності, отже, людству загрожує смерть. Наспів час йому відповідати за власні провини і гріхи своїх попередників. Описова номінація Чорнобиля – «модель планети... Тієї, якою вона може стати» – чи не найваговитіший висновок автора «Щоденників» про настання трагічної чорнобильської доби в розвиткові цивілізації. У вже, здавалося б, незворотній безвиході письменник шукає порятунку – не для себе, а задля прийдешніх поколінь, які, ще не народившись, мають брати на себе тягар відповідальності за скоєне в далекому і недалекому минулому. Він використовує оригінальний вербальний код: говорить не про кінець світу, а про прелюдію до нього, наголошуючи, що суцї на цій грїшній землі ще можуть урятуватися.

Олень Гончар концептуально накладає печать Чорнобиля на українську історію. У щоденниках зафіксовано різні знакові історичні періоди, які трагічно завершує Чорнобиль. Один із них – «від СВУ до Чорнобиля». Цей «мученицький шлях нашого народу, шлях ні з чим незрівняних страждань» (22. 11. 1988) – голодомор 1932–1933 рр., репресії 1937 р., концтабори, страхіття Другої світової війни – організували «кати, нелюди», на совісті котрих скіль-

ки чорноти (17. 12. 1988). Його образно названо ще «ерою червоного сатанізму, терорів нечуванних та геноцидів» (21. 05. 1992). У цій розгорненій парафразі, утвореній за зразком однорідного ряду членів речення, кожен компонент зберігає своє значення, а в сукупності вони репрезентують негативну інформацію – про зло, вчинене над «працьовитим, чесним, неагресивним, здатним до великої творчості» (23. 11. 1988), «цнотливим у своїх почуттях» (03. 03. 1990), «трудолюбивим, набожним, рідкісно обдарованим» (18. 09. 1990), «найморальнішим, найчистішим» (04. 07. 1986) українським народом. Про тотальне винищення нашого люду письменник знав не з чітких слів, він сповна відчув усю його гіркоту на собі: пережив голодні 1933 і 1947 рр., пройшов усю війну, зазнав німецького полону, потерпав від цинічно вишколеного переслідування в роки тоталітаризму. Чорнобиль же, в оцінці Олесь Терентійовича, – найтяжче випробування, оскільки воно не залежить від волі людей, його не можуть перепинити, зліквідувати домовленості, смерть вождів, військові сили, спротив людських мас або щось інше. Сказане переконливо підтверджує така нотатка: «Були на кордоні з ЧСР, біля пам'ятника «Україна – визволителям». Тут остання п'ядь української землі була очищена від ворога. Згадався 1944-й. Той страшний і легендарний... // Але Чорнобиль – страшніший. Невже світ котиться в безодню?» (24. 05. 1986). Вона побудована на засадах контрасту, значенневоцінною вершиною якого є якісний прикметник видільної семантики – страшний – у формі компаратива.

У щоденниках мовлено й про інші періоди в історії Радянської України, вербалізовані в ключовій назві Чорнобиль, що символізує собою екологічно-соціальну катастрофу. Текстовими кореферентами вирізненої номінації є конотовані за межами контексту сполуки перший Чорнобиль і другий Чорнобиль. Перший Чорнобиль – це 1932–1933 рр., коли «прийшов мор на всіх людей», зорганізований аморальними типами, які «вбили в собі милосердя» й «здатні були на все» (26. 07. 1989) Другий Чорнобиль – 26 квітня 1989 р. – покваліфікований не як випадковість, а як «закономірність злочинної діяльності, і відомств, і всього керівництва цієї бездарної, потворно розбухлої, покараної Богом держави» (11. 09. 1990). До важливих текстотвірних засобів, якими активно послуговується Олесь Гончар, слід зарахувати ампліфікування багатоконпонентних однорідних членів речення, які нерідко перебувають між собою у відношенні семантичної віддаленості. Ця стилістична фігура «вигідна» для діарійного тексту насамперед з огляду на її значенне-

ву універсалізованість, здатність заступати собою не властиві щоденниковому дискурсові розгорнуті описи з багатим художнім декором.

Автор «Щоденників» говорить про ще одну добу в нашій історії – «від козаччини до Чорнобиля» – з дуже цікавим позитивно конотованим аксіологічним коментарем: у цей час «все українське життя стає епосом». Український народ, наголошує Олесь Терентійович, знайшов оригінальну зброю проти катів і нищителів – пісню та думу, які, за Тарасом Шевченком, не вмруть, не загинуть, а назавжди залишаться нашою славою. Кобзареву сентенцію в щоденнику передано прозаїчно: саме в пісні й думі безсмертя народної душі (08. 05. 1989). На ці роздуми письменника надихнув виступ у палаці «Україна» кобзарів – носіїв «могутнього епосу», який нещадно глушили й витравлювали (08. 05. 1989), однак він усе одно розвивався, передавався від покоління до покоління.

Складником семантичної асоціації «Чорнобиль – історія» є обмежений конкретними рамками часовий відтинок «від Дня Перемоги до дня Чорнобиля», котрий стосується самого Олесь Гончара. У нього він вкладає своє творче життя (16. 01. 1988), яке, до речі, у плані хронології, творчої еволюції, громадянського мужіння чітко вибудовується за щоденниковою мозаїкою.

3. Чорнобиль – аварія. Як уже було відзначено, подію, що сталася 26 квітня 1986 р., сьогодні номінують соціально-екологічною катастрофою, спричиненою вибухом і подальшим руйнуванням четвертого енергоблоку атомної електростанції. Олесь Гончар використовує низку описових найменувань для розглядуваної конкретної назви, кожне з яких має свою мотивацію, виступає носієм додаткової оцінної прагматичної інформації. Подамо за хронологічним принципом це перифрастичне поле в повному обсязі, свідомо повторивши уже використані вище його компоненти: «чорнобильська Хіросіма» (29. 04. 1986), «прелюдія кінецьсвіття», «зловісний знак того, що буде, може бути для всіх» (01. 05. 1986), «українська Хіросіма» (13. 05. 1986), «геноцид проти українського народу» (05. 06. 1986), «подих біблейського зла, подих кінецьсвіття», «чорний полин» (30. 06. 1986), «вічний кошмар для горожан» (киян) (08. 07. 1986), «кошмар планети» (18. 09. 1986), «попередження людству», «засторога тих п'ятих чи десятих сил, якщо вони є десь над нами» (02. 10. 1986), «модель планети... Тієї, якою вона може стати» (28. 10. 1986), «жива, кровоточива рана» (25. 03. 1987), «початок нової ери» (12. 02. 1988), «ненаситний молох, що так методично, невблаганно вигублює наш народ» (27. 10. 1988), «найбільша трагедія сучасного людства» (06. 12. 1988), «злочин ві-

ку» (16. 09. 1989), «кінець всіх попередніх – загально світлих цивілізацій», «крах тотальний», «знак того, що цивілізація й людство вичерпали себе» (05. 09. 1990), «не випадковість, а закономірність злочинної діяльності відомств, всього керівництва цієї бездарної, потворно розбухлої, покараної Богом держави» (11. 09. 1990), «вершина сатанинського зла... вершина всіх дотеперішніх злодіянь» (18. 09. 1990), «найбільша трагедія людства» (27. 05. 1991), «страшніше за фашистське нашествя» (31. 07. 1991), «горе всесвітнє, нічого подібного за масштабами не знала історія людства» (26. 04. 1992), «друга Хіросіма» («сестра Чорнобиля») (06. 08. 1995). З-поміж компонентів аналізованого поля немає перифраз, які поєднують номінацію з декоративною, ігровою, комічною, естетичною, криптиологічною чи якою-небудь іншою функцією, тобто воно всуціль пронизане негативною аксіологією.

Олесь Гончар вважає Чорнобильську катастрофу не просто черговим вигубленням українців, а «генетичним виродженням» майбутніх поколінь, геноцидом проти українського народу (22. 05. 1986). У чорнобильському щоденниковому дискурсі з'являється інтертекстуальна вставка з виступу Івана Драча на IX з'їзді письменників про чорнобильську блискавку, що «вдарилася в генетичний код нашого народу» (07. 06. 1986).

4. Чорнобиль – Київ. Виокремлену семантичну асоціацію репрезентують контекстні варіанти «опромінене місто», «трьохмільйонне місто», що «опинилося в зоні посиленої радіації», «місто... без дітей на вулицях» (весна – літо 1986 р.) (14.06.1986), «залізобетонний майданчик на місці, де був Київ» (26. 05. 1986). Домінанту цього ряду утворює фольклоризована номінація «місто Київ, що під Чорнобилем» (13. 01. 1987). Нотатки, присвячені постчорнобильському Києву, перегукуються із записом про столицю Радянської України 1941 р. – «українські Фермопіли» (16. 11. 1986) і не корелюють із дочорнобильськими діарійними фіксаціями на вірєць «душа України. Душа нашої культури» (29. 05. 1982), «Мекка всіх слов'ян» (01. 03. 1985). Письменницьку свідомість Олеся Гончара затримала атомна катастрофа. Проблеми, якими він раніше переймався і які віддзеркалені в нотатках на зразок «стольне місто, над яким зараз збиткуються декотрі з архітекторів – любителів перебудов» (09. 12. 1997), відходять на задній план: їх заступив образ страшного Чорнобиля зі стимульованим ним негативним асоціативним зв'язком.

5. Чорнобиль – зона. Після Чорнобильської катастрофи лексема «зона» розширила свій синтагматичний радіус, унаслідок чого з'явилися

такі сполуки, як «опромінена зона», «мертва зона», «зона відселення». Гончар регулярно вживає назви «радіоактивна зона», «опромінена зона», протиставляючи їм номінації з позитивною аксіологією – «рідні місця», «рідна домівка». А ще він заряджає новою семантично-метонімічною енергією лексему «сам осел». Це, за Олесем Терентійовичем, особлива категорія людей, позаяк у них «...страх смерті відступає ... перед любов'ю до рідного гнізда, до своєї... землі» (29. 04. 1986).

У щоденниках ідеться про дві чорнобильські зони. Одна з них, наповнена підвищеною радіацією, закінчується нібито на 30-му кілометрі від атомної станції. Цю віддаль відміряли вчені радше для того, щоб заспокоїти людей. Друга зона – психологічна. Вона охопила своїм чорним крилом усю Україну і, твердить Олесь Терентійович, знищує «всіх нас, ми день у день відчуваємо на собі» її (18. 10. 1988). Першу зону, читаємо між рядками щоденників, можна обійти, другу – навряд чи. «Життя перетворюється в суцільне страждання, – ідеться в діарійній нотатці від 7 липня 1987 р. – I, здається, так у багатьох. Свій Чорнобиль у кожного в душі». Останнє метафоризоване речення – глибоке авторське узагальнення всього, що стосується тяжких наслідків впливу аварії на людські долі.

6. Чорнобиль – Божа кара. Чорнобиль, як і Хіросіму, – ці дві великі біди, що потьмарили світ (04. 05. 1986), – Олесь Гончар асоціює з образом сатани, який з'явився людям крізь полум'я вибуху (04. 05. 1986). Катастрофа 1986 р. поіменована «подихом біблейського зла, подихом кінецьсвіття» (30. 06. 1986). За автором «Щоденників», це другий (після первородного) гріх, ще тяжчий (04. 07. 1986), це засторога п'ятих чи десятих сил, якщо «вони десь є над нами» (02. 10. 1986). У діарійну мозаїку на чорнобильську тематику органічно вплітається біблійний інтертекст – Одкровення св. Іоанна Богослова (гл. 8: 10–11): «І третій ангел затрубив, і впала з неба велика зізда палаюча, як смолоскип, а впала на третю часть рік і на джерела вод. А ім'я зізди «Полин»; і стала третя часть вод наче полин, і многі люди померли од води, бо гірка була» (30. 06. 1986). Доповнює цю оповідь народна історія, названа «віщими словами бабусі», які почув малий Сашко в дитинстві й навечно закарбував їх у своїй пам'яті: «...буде ще таке, коли живі заздритимуть мертвим...» (08. 08. 1986). Аналізований фрагмент щоденникового дискурсу виструктурований на чітких причиново-наслідкових зв'язках із промовистими моралізаторськими посланнями, як-от: чорні зірки Чорнобиля – наші провини перед Усевишнім, адже ми «спробували прозир-

нути в найпотаємніше, в сокровенне», «так звану науку, зарозумілу фізику поставили вище за віру» (04. 07. 1986). Олесь Гончар закликає всіх людей «отямитися і по-новому глянути в небо», повернутися до не таких уже й далеких часів, коли українці були найбільш віруючими, найморальнішими, найчистішими. Від імені всіх «грішників» сповненого катаклізмів ХХ ст., з вини яких «звізда Полин» місцем удару обрала Україну, Олесь Гончар просить вибачення в тих, хто прийде в цей світ через 200 літ: «Простіть нашу епоху, що була така нерозумна, жорстока й самовпевнена! Якщо побачите знову цю землю відродженою, в первородній красі й чистоті її, хай дарує вона вам щастя і пам'ять, адже без пам'яті людині не зазнати повного щастя... Хай заспівають вам по гаях ті солов'ї, що їх чули ми, Шевченко і Гоголь... Кровна віть наша, діти майбутнього, озирніться до нас через віки!» (08. 07. 1986).

7. Чорнобиль – радіація. До 1986 р. словом радіація користувалися фахівці. Після катастрофи воно відразу влилося до сфери функційно найактивніших лексем, навіть опинилося в чорнобильському фольклорі: «Ваша радіація – до ср... нашої нації» (05. 06. 1986). Змінилася й синтагматика цього іменника, оскільки він почав регулярно сполучатися з такими епітетизованими прикметниками, як посилена, підвищена, висока, небезпечна, смертельна: «Посилену радіацію зафіксовано в Києві і далеко від нього» (29. 04. 1986); «Приходили в Кончу з дозиметром: радіація висока» (18. 05. 1986); «...радіація підвищена весь час» (20. 01. 1988). Виділені художні означення виступають асоціативно-семантичними корелятами небезпеки, смерті. За лексемою радіація Олесь Гончар закріплює переносні значення, актуалізовані за участю детермінованих нею іменників – носіїв негативної семантики: «Ось вона радіація тупості, брехні й цинізму» (08. 05. 1986).

8. Чорнобиль – природа. У численних нотатках складність ситуації, яка настала після 26 квітня 1986 р., допомагає передати контраст «катастрофа в суспільстві // краса в природі», напр.: «Київ повен зелені, буйної... // але якоїсь безраднісної, аж трагічної. Невже більше не буде радості життя?» (09. 06. 1986). «Літо вже в розпалі... // Тільки й воно якесь чорнобильське: то спека шкварить, то грози під вечір ламають небо. Душно навіть уночі... // Лиш дуби-красені на кончівських левадах думають своє... // Тут безлюдно, рибалок нема, вода самотніє» (12. 06. 1986). Аналізований різновид семантичних асоціацій розкрито на зоонімно-орнітонімному тлі. Це зокрема розповіді про мутацію, якої зазнала жива природа, лісових звірів, які

тікають із радіоактивної зони, голубів, чайок, які летять «звідти й падають на лету, бо ... вхопили смертельної дози» (30. 06. 1986), народження восьминоногого лошатка «з сумними очима» (24. 06. 1989), з'яву в чорнобильських лісах скажених лисиць та вовків, що нападають навіть на людей, лосів, які лисіють, часто кінчають самогубством: «розігнавшись, розбиваються об стовбури дерев» (07. 04. 1990). Усі катаклізми в природі, висновує Гончар, – «живий пам'ятник атомним бандитам» (24. 06. 1989).

9. Чорнобиль – Україна. Номінація Чорнобиль є компонентом ономастичного поля «Україна». Вона вступає у відношення асоціативно-негативної суміжності з назвою країна (республіка). За Гончаровою діарійною версією, «загарбники, урвители, хапуги», «кочівники», які живуть за правилом «Мені краще там, де легше урвати», «спроєктували Чорнобиль, який, окрім іншого, спричинився до того, що в очах народів підупав престиж України» (26. 10. 1988). Мовообраз української України репрезентовано контекстними варіантами «замусолена куфайка», «кирзові чоботи», «селянська хустка», «згорбленість, передчасне постаріння». Кращої перспективи поки що немає, її затьмарив «сумний чорнобильський світ» (28. 11. 1987).

У щоденниках Олесь Гончара задокументовано чорнобильські події тривалістю 9 літ (від 29 квітня 1986 р., третій день після трагедії, – до 16 лютого 1992 р., за 5 місяців до завершення земного шляху письменника). Об'єднання їх в одну сюжетну лінію уможливорює представлення в деталях потрясінь, які пережили не лише ті, хто мешкав або опинився в чорнобильській зоні, а й кияни, українці, зрештою, увесь світ. Наукові, побутові, художні описи, до яких вдається Олесь Терентійович, надаючи їм оригінальної форми, реально відтворюють картину зла, яке принесла чорнобильська трагедія, і боротьбу з ним.

1. *Логический анализ языка: образ человека в культуре и языке* : сб. науч. тр. / [отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина]. – М. : Издрик, 1999. – 203 с.

2. *Гончар Олесь. Щоденники* : у 3-х т. / Олесь Терентійович Гончар ; [упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар]. – К. : Веселка, 2008. – Т. 1. – 456 с. ; Т. 2. – 608 с. ; Т. 3. – 648 с.

3. *Гоцинець І. Л.* Асоціативно-семантичне поле «Чорнобиль» у сучасному українському художньому дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І. Л. Гоцинець. – К., 2010. – 19 с.

4. *Сюта Г. М.* Чорнобиль – константа української мовно-поетичної свідомості // *Мовознавство*. – 2007. – № 4–5. – С. 44–49.

5. *Словник української мови* : в 11-ти т. / [ред. кол.: І. К. Білодід та ін]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 11. – 1980. – 610 с.

Подано до редакції 06. 12. 2013 р.

Stepanenko M. I. Chernobyl in axiological paradigm of diary discourse by Oles Gonchar.

The article is devoted to the analysis of Chernobyl discourse as a separate sufficient diary text type with a particular set of distinguishing features. The author determines, in particular, the spectrum of semantic associations of ideological and mental character of «Chernobyl» with its continuous negative axiology which is presented in terms of diary creative works by Oles Gonchar with the help of specific paradigm with the following component composition as : «Chernobyl – specific dates», «Chernobyl – disaster», «Chernobyl – zone», «Chernobyl – God's punishment», «Chernobyl – radiation», «Chernobyl – nature», «Chernobyl – Ukraine».

Keywords: diary discourse by Oles Gonchar, conceptual sphere of Chernobyl, Chernobyl discourse, semantic associations, contextual specific variants of semantic associations.

Степаненко Н. И. Чернобыль в аксиологической парадигме дневникового дискурса Олеся Гончара.

Статья посвящена анализу чернобыльского дискурса как отдельного самодостаточного типа текста дневников с присущим ему набором дифференциальных признаков.

Охарактеризован, в частности, спектр семантических ассоциаций мировоззренческо-ментального знака «Чернобыль» с присущей ему сквозной негативной аксиологией, представленных на уровне диарийной языковой практики Олеся Гончара конкретной парадигмой со следующим компонентным составом: «Чернобыль – конкретные даты», «Чернобыль – авария», «Чернобыль – зона», «Чернобыль – Божья кара», «Чернобыль – радиация», «Чернобыль – природа», «Чернобыль – Украина».

Ключевые слова: дневниковый дискурс Олеся Гончара, концептосфера Чернобыль, чернобыльский дискурс, семантические ассоциации, конкретные контекстные варианты семантических ассоциаций.